

Kielemme käytäntö.

utu ~ ntu -loppuisista¹ rinnakkaisverbeistä.

Sanakirjansa esipuheessa Lönnrot kirjoittaa: »Verberna på *-uta* hafva vanligtvis hela fem synonyma former, t. ex. 1) *avaua*, *avaun*, 2) *avauta*, *avaun*, 3) *avautua*, *avaudun*, 4) *avaantua*, *avaannun* och 5) *avauntua*, *avaunnun*.» Lönnrotin päiväistä yleiskieli on sikäli vakiintunut, että näistä viidestä rinnakkaismuodosta varsinaisesti vain kolmas ja neljäs enää ovat käytännössä. Kaksi ensimmäistä esiintyvät — paitsi sellaisia verbaalinomineja kuin *kohouma*, *purkauma* — etupäässä vain runoudessa, ja viides on painunut murteiden omaisuudeksi. Eräät verbit ovat vakiintuneet Lönnrotin kolmanteen ryhmään, esim. *kuvaautua*, joku neljänteen, esim. *harmaantua*, mutta runsaasti on edelleen sellaisiakin, joista enemmän tai vähemmän yleisesti käytetään kumpaakin asua, esim. *haaskaantua* — *haaskautua*.

Cannelin, joka yleensä mielellään näkee äänne-eroon liittyneenä myös merkityseron, kirjoittaa Kielioppaassaan: »Eräisiin tähän kuuluviin rinnakkaisverbeihin nähden näyttää kuitenkin olevan huomattavissa merkityserotusta sikäli, että *-ntu*-loppuiset ovat intransitiivisia inkoatiiveja (jhk, jks joutumista ilmaisevia), *-utu*-loppuiset taas refleksiivejä, ilmaisten verbin toiminnan, subjektin kannalta katsoen, tietoiseksi ja tarkoitukselliseksi: lunta on runsaasti *kokoontunut* katoille; seuran jäsenet *kokoutuivat* miehissä asiasta neuvottelemaan — —.» Samaan tapaan hän katsoo olevan eroa sanapareissa *jakaantua* — *jakautua* (*menot jakaantuvat; ihmiset jakautuvat* ryhmiksi), *hajaantua* — *hajau-*

tua (*pilvet hajaantuvat; miehet hajautuvat*), *loukkaantua* — *loukkautua* (ed. 'vahingoittua', jälk. 'panna pahakseen'), *esiintyä* — *esityä* (*sana esiintyy kirjallisuudessa; näyttelijä esiytyy*). Olen Nykysuomen sanakirjan aineskokoelman avulla koettanut todeta, onko tällaista erontekoa yleleistikin havaittavissa, mutta päätynyt kielteiseen tulokseen. Eräissä tapauksissa merkityksen jakautumista kyllä ilmenee, muttei näissä Cannelinin mainitsemissa sanoissa eikä yleensä hänen esittämällään linjalla.

Merkityksen perusteella ei kysymykseen näytä voivan saada selvyyttä: kummassakin ryhmässä on sekä refleksiivietä passiiviverbejä (= Cannelinin »intransitiivinen inkoatiiviverbi»). Esim. refl.: *heittäytyä*, *kaivautua*, *uppoutua*, *esiintyä*, *kokoontua*, *jakaantua* (näissä molemmat merkitykset); pass.: *paiskautua* (molemmat merkitykset), *ajautua*, *vapautua*; *harmaantua*, *likaantua*, *taasaantua*. Sen sijaan voi havaita jonkinlaista ryhmittymistä johto-opillisin perustein. — Seuraavaan on koottu näitä verbejä ja koetettu järjestää ne siten, että vakiintumisasteeltaan ja -tavaltaan toisiaan vastaavat muodostavat oman ryhmänsä. Nämä ryhmät on taas eritelty johtonsa mukaan eri tyypeihin.² Aines on kerätty ja arvioitu Cannelinin teoksen Finska språket ja Kielioppaan, Saarimaan oikeakielisyyssoppaan, Hakulisen teoksen Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Kataran Suomalais-saksalaisen sanakirjan sekä Nykysuomen sanakirjan käsikirjoituksen ja aineskokoelman pohjalla.

¹ Etuvokaalisia vastineita ei lyhyiden vuoksi mainita.

² Johto on käsitetty niin sanoakseni kansanetymologisesti: kantasanaksi on otettu se sana, johon johdannainen kielitunteessa liittyy.

1. Verbit, joissa *utu*-asu on joko yksinomainen tai aivan ylivoimainen.

a. Kantana *ta*-vartaloinen transitiiivi-verbi.

ahtautua, antautua, aseistautua, eristäytyä, erottautua, heittäytyä, hirttäytyä, hukuttautua, ilmoittautua, irrottautua, julistautua, järjestäytyä, jättäytyä, kantautua, kaunistautua, kieltäytyä, kirjoittautua, kohottautua, koristautua, kunnostautua, kurottautua, käytäytyä, kääntäytyä, laittautua, levittäytyä, liittäytyä, lyöttäytyä, murtautua, muuttautua, näyttäytyä, ojentautua, omistautua, osoittautua, peittäytyä, pelastautua, pidättäytyä, pistäytyä, pitäytyä, ponnistautua, pudottautua, pujotautua, puhdistautua, puolustautua, puristautua, riistäytyä, ryöstäytyä, somistautua, sonnustautua, soveltautua, sovitautua, suoristautua, supistautua, terästäytyä, tunnustautua, työntäytyä, upottautua, uskaltautua, valmentautua, valmistautua, varmistautua, varustautua, vetäytyä, virittäytyä, väentäytyä.

Ainoastaan muutamasta harvasta esiintyy ollenkaan *ntu*-asua: NS:lla on esim. joku lippu sanoista *ahtaantua*, *lyötääntäytyä*, *näyttääntäytyä*, *pistääntäytyä*, *vetääntäytyä*, jotka kaikki johtuvat kaksitavuisesta kannasta. — Merkitys on useimmissa tapauksissa selvästi refleksiivinen, mutta passiivistakin esiintyy (*Jäät ahtautuvat yhteen. Ääni kantautuu kauas. Osoittautui, että* — —). Erityisen selvä refleksiivinen merkitys on silloin, kun rinnalla on toinen, passiivinen verbi (*erotautua* — *erota*, *hukuttautua* — *hukkuu*, *järjestäytyä* — *järjestä* jne.). Tähän lukuun ryhmään varmaan perustuu se käsitys, että *utu*-verbin merkitys olisi erikoisesti refleksiivinen.

b. Kantana muu lyhytvokaalinen verbivartalo.

ajautua, eläytyä, kaivautua, painautua, sulautua;

halkoutua, hieroutua, hioutua, kietoutua, kuroutua, kutoutua, latoutua, pirs-

toutua, punoutua, ruhjoutua, sanoutua, seuloutua, sitoutua, sulloutua, uskoutua, vannoutua;

hakeutua, imeytyä, iskeytyä, kulkeutua, kuoleutua, kätkeytyä, laskeutua, lukeutua, paneutua, peseytyä, pukeutua, pureutua, sotkeutua, sulkeutua, särkeytyä, tekeytyä, tukeutua, tunkeutua;

hankkiutua, kuoriutua, kääriytyä, periytyä, pyyhkiytyä, siistiytyä, solmiutua, suoriutua;

istuutua, peruutua, riisutua.

c. Kantana supistumaverbi.

avautua, hinautua, hommautua, kehäytyä, kelautua, kuvautua, lainautua, leimautua, lupautua, maalautua, nakkautua, nojautua, paiskautua, palautua, palkkautua, pestautua, porautua, sahautua, suojautua, suuntautua, tarrautua, tuppautua, turvautua, uhrautua, varautua, värväytyä;

hilloutua, irtoutua, kimpoutua, kohoutua, kumoutua, linkoutua, lumoutua, patoutua, sinkoutua, tarjoutua, tenhoutua, tuhoutua, turpoutua, uppoutua; repeytyä, saveutua, sukeutua; selviytyä.

d. Kantana *ea*-loppuinen adjektiiviverbi. apeutua, eheytyä, karkeutua, kipeytyä, kopeutua, kuohkeutua, makeutua, nopeutua, sakeutua, tahmeutua, tympeytyä, vaikeutua.

e. Kantana muu lyhytvokaalinen nominivartalo.

hakautua, jalkautua, majautua, rampautua, rapautua, suhtautua, syrjäytyä, takautua;

intoutua, juustoutua, liittoutua, lukkoutua, muotoutua, piiloutua;

arpeutua, kaareutua, keskeytyä, koteutua, polveutua, toteutua;

kalkkiutua.

f. Kantana pitkävokaalinen nominivartalo.

raskautua, vapautua;

aiheutua, kiteytyä, kureutua, terveytyä, valveutua.

g. Sekalaisia.

rappautua, sopeutua.

2. *utu*-asu yleisempi, *ntu*-asua kuitenkin melkoisesti.

a. Kantana supistumaverbi.

hankautua, harhautua, hautautua, kihlautua, kiilautua, korvautua, leikkautua, liimautua, läjäytyä, muovautua, murskautua, ohjautua, pakkautua, pirstautua, pohjautua, salpautua, tuhlautua, viskautua;

herpoutua, karkkoutua;
kehkeytyä, pikeytyä, tukkeutua;
kirnuutua.

b. Kantana lyhytvokaalinen verbi-
vartalo.

jakautua, purkautua;
rikkoutua;
karsiutua, pesiäytyä, uusiutua.

c. Kantana lyhytvokaalinen nomini-
vartalo.

haarautua, irtautua, limautua, mukautua, rajautua, ruuhkautua;
toteutua, tuuleutua;
kotiutua, leiriäytyä.

Rinnakkaismuodoilla ei juuri voi havaita olevan merkityseroa. Esim. verbit *pakkautua*, jonka Cannelin kääntää 'packa sig', ja *pakkaantua*, jonka hän kääntää 'tillpackas', esiintyvät aivan sekaisin kummassakin tehtävässä. (Myös näin: *Joka paikkaan pakkaantuu nälkäisiä suomalaisia. Hiekka pakkautuu kovaksi.*) Kenties mainittua eroa kuitenkin on olemassa sanoissa *salpautua* — *salpaantua* siten, että *salpautua* merkitsee sekä refleksiivistä että passiivista tekemistä (*Hän salpautui huoneeseensa. Hengitys salpautuu*), *salpaantua* sen sijaan lähinnä vain jälkimmäistä.

3. *utu*- ja *ntu*- asut tasaveroiset.

a. Kantana supistumaverbi.

haaskautua, halvautua, höyläytyä, kertautua, lykkäytyä, raiskautua, rasvautua, räökkäytyä, tallautua, tervautua, tuhrautua, tärväytyä, töhräytyä, vaivautua, värjäytyä;

nokeutua.

b. Kantana lyhytvokaalinen nomini-
vartalo.

nokkautua, peräytyä;
kouluutua, poimuutua.

c. Kantana pitkävokaalinen nomini-
vartalo.

vakautua.

Hajallisia merkityseroja ilmenee. Niinpä *lykkääntyä*-verbiä tuntuu käytettävän etupäässä abstraktisessa merkityksessä (*päätös lykkääntyä*), kun sen sijaan *lykkäytyä*-sanasta esiintyy tämän ohella myös sellaista käytäntöä kuin *Tukki lykkäytyy virtaan. Hän koetti lykkäytyä niin kauas kuin mahdollista.* — Merkityksessä »stadga sig» käytetään sekä muotoja *vakaantua* että *vakautua*, edellistä yleisemmin, mutta vain jälkimmäinen esiintyy merkityksessä *vakautua* jstak 'övertygas'. — *Perääntyä*-asusta ovat useimmat esimerkit sotilaallista vetäytymistä merkitseviä; sen tapainen käytäntö kuin *sopimus, kauppa peräytyä* 'peruutuu' taas liittyy tähän toiseen asuun, samoin enimmäkseen kuvaannollinen luopuminen (*peräytyä kannastaan*).

4. *ntu*-asu enemmistönä, *utu*-asuakin esiintyy.

a. Kantana supistumaverbi.

herpaantua, hukkaantua, hullaantua, hurmaantua, huumaantua, hämäntyä, kasaantua, kerääntyä, kusaantua, korjaantua, lamaantua, likaantua, lisääntyä, loukkaantua, nuhraantua, pilaantua, rähjäntyä, tahraantua, tasaantua;
kokoontua.

b. Kantana lyhytvokaalinen verbi-
vartalo.

kouliintua, tahrinutua.

c. Kantana lyhytvokaalinen nomini-
vartalo.

erääntyä, etääntyä, hajaantua, hätääntyä, ilmaantua, perstaantua, pihkaantua, riitaantua, sekaantua, tunkkaantua, tuskaantua, velkaantua, vi-
kaantua;

hikeentyä;

esiintyä, järkiintyä, pikiintyä, vakiintua;
hulluuntua.

d. Kantana pitkävokaalinen nomini-
vartalo.
vieraantua.

e. Sekalaisia.

kimpaantua, erkaantua, harjaantua;
häiriintyä, villiintyä.

Cannelinin mukaan *loukkaantua* = panna pahakseen' ja *loukkaantua* = 'vahingoittua'. NS:n aineskokoelma ei tue tätä käsitystä. Sen sijaan raamatullinen merkitys (esim. *Kun tulee ahdistus tai vaino sanan tähden, heti he loukkaantuvat*) näyttää liittyvän vain jälkimmäiseen varianttiin. — On selitetty, että *taasaantua* merkitsisi lähinnä 'vakaantumista'. Käytäntö näkyy olevan sellainen, että tässä merkityksessä esiintyy molempia muotoja, mutta merkitys 'utjäm-

nas' (*Tili tasautuu. Neljänneksen jälkeen tasautui peli.*) liittyy vain *utu*-asuun.

5. *ntu*-asu ainoa käytännössä oleva.

a. Kantana lyhytvokaalinen verbi-
vartalo.

tuleentua.

b. Kantana lyhytvokaalinen nomini-
vartalo.

liejuuntua.

c. Kantana pitkävokaalinen nomini-
vartalo.

harmaantua.

Seuraavasta taulukosta ilmenevät edellä lueteltujen, eri ryhmiin kuuluvien verbien lukumäärät. Vaikka ainekseni ei esiinnykään minkäänlaisin täydellisyden vaatimuksin — lukumäärää voitaisiin epäilemättä suurestikin lisätä — asetelma kuitenkin antanee jonkinlaisen kuvan *utu*- ja *ntu*-verbien suhteista nykykielessä.

	Kantana							Summa
	ta- verbi	muu lyhyt- vok- verbi	a-var- tal.su- pistu- ma- verbi	muu supis- tuma- verbi	ea- adj.	muu lyhyt- vok- nomini	pitkä- vok- nomini	
<i>utu</i>	64	50	26	18	12	21	7	198
<i>utu (ntu)</i>	—	6	18	6	—	10	—	40
<i>utu ~ ntu</i>	—	—	15	1	—	4	1	21
<i>ntu (utu)</i>	—	2	19	1	—	19	1	42
<i>ntu</i>	—	1	—	—	—	1	1	3
	64	59	78	26	12	55	10	304

utu-loppuiset verbit ovat suurena enemmistönä: kahteen ensimmäiseen ryhmään kuuluu runsaasti viisi kertaa niin paljon verbejä kuin kahteen viimeiseen, ja niitä, joista ei ollenkaan esiinny *utu*-variantia, olen löytänyt vain kolme. Eniten esiintyy *ntu*-loppua verbeissä, jotka ovat johtuneet *a*-vartalosisista supistumaverbeistä ja lyhytvokaalisista nomini-
vartaloista. Tekisi mieli nähdä tässä kantasanan vaikutusta. Lönnrot olettaa (sanakirjansa esipuheessa), että *ntu*-loppu

on alkuaan kuulunut vain kaksitavuista nomineista johtuneisiin verbeihin ja syntynyt illatiivimuodosta (*haaraan-tua* < *haaraan-tua*). Vaikka tämä onkin kansanetymologiaa, nämä verbit tosiaan saattavat assosioitua illatiiveihin (*piikeentyä* 'tahrantua pikeen'), ja siksi kenties juuri niistä verbeistä usein esiintyy *ntu*-asu, joiden rinnalla on tällainen kaksitavuinen nomini. — *ea*-adjektiiveista johtuneisiin verbeihin *ntu*-loppu ei ole ollenkaan tunkeutunut, ehkä siksi,

että sellainen foneemi kuin *kipeentiyä* assosioituu murteelliseen *kipee*-ääntämykseen.

Sama kantasanan vaikutus kenties esiintyy verbikantaisissa sanoissa: lyhytvokaalisista verbeistä tavataan melkein — *ta*-verbeistä aivan — yksinomaan *utu*-johdannaisia, mutta *a*-vartaloisiin supistumaverbeihin liittyy usein *ntu*-loppu, kenties koska *ntu*-verbit assosioituvat pitkävokaaliseen kantasanaan (*hukkaantua*: *hukkaan*, *hukkaat* jne., myös *mennä hukkaan*). Muut supistumaverbit eivät tarjoa yhtä hyvää assosiaatiopohjaa, koska pitkävokaalista taivutusta (*tarjoon*, *repeen*) on ruvettu vieromaan; niistä vähemmän tapaakin *ntu*-johdannaisia.

Jos haluttaisiin päästä mahdollisimman suureen yksimuotoisuuteen, se olisi saavutettavissa johdonmukaisella *utu*-asujen suosimisella. Ehkä vain verbit *harmaantua* ja *tuuleentua* silloin täytyisi

jättää poikkeukseksi — verbi *liejuuntua*, josta aineksessani, ehkä sattumalta, ei *utu*-varianttia esiinny, kyllä saattaisi muokautua sellaisiin sanoihin kuin *likäutua*, *nokeutua*, *pikeytyä*, *tervautua*. Omasta puolestani en kuitenkaan halua ehdottaa tätä. En näe rinnakkaismuotojen olemassaolossa niin suurta haittaa, että kannattaisi ryhtyä näitä verbejä väkivalloin yhdenmukaistamaan.

Matti Sadeniemi.

Suom. Kirj. Seuran kielivaliokunta käsitteli kokouksessaan 1. 3. 46 tässä julkaistua alustusta ja totesi, että kielessä on tapahtunut melko laajaa automaattista hakeutumista yhteen tyyppiin, kuten alustajan esityksestä selviää. Valiokunta yhtyi alustajan kantaan. Nimenomaan tähdennettiin sitä, että *ntu*-johdin on tyylyisistä säilytettävä, mutta että *utu*- ja *ntu*-tyypille ei voi antaa eri merkitystä.